

DALIUS VILIŪNAS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

RES ADMIRABILAE: LIETUVIŠKOJI IKIKRITINĖS I. KANTO FILOSOFIJOS RECEPCIJA

*Res Admirabilae: Lithuanian Reception of the
Pre-critical Philosophy of I. Kant*

SUMMARY

This article attempts to give an arguments for the hypothesis, that Lithuanian priest of Pjars Kazimieras Narbutas (1738–1807) has been the philosopher, who had an honour to be the first in East, and maybe the whole Europe, to receive and criticise the pre-critical thinking of Immanuel Kant. In 1765, in his course of philosophy at the Collegium of Pjars in Dąbrowicy Narbutas criticises the concept of substance suggested by „metaphysician Cantzius“. A person named as „Cantzius“ could have been either Immanuel Kant, or theologian Gottlieb Israel Canz. Objecting to the position of Steponas Tunaitis, two arguments have been developed in this article: the person, who was referred to by Narbutas, couldn't have been Canz, since the latter was a representative of the theologian Wolffianism. This philosophical position is close to that of Narbutas himself, his concept of the essence of the substance is the same as that of School of Wolff. Canz couldn't have delivered the concept of substance which were opposite to that of School of Wolff. The second argument states, that the principal propositions (and their consequentials) of Kant provided in his work of 1755 *Principorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio* could be attributed to the position of „metaphysician Cantzius“ on the substance, its attributes and the goals of God, which had been questioned by Narbutas. This parallel provides us with an opportunity to state, that Narbutas directly or indirectly has been acquainted with the above mentioned work of Kant and that the person, referred to in the text of Narbutas, is nobody but Kant, who has been dealing with metaphysical matters at that time.

SANTRAUKA

Straipsnio paskirtis – teikti argumentus hipotezei, kad lietuvis pijorų kunigui Kazimierui Narbutui (1738–1807) tenka pirmojo filosofo garbė, kuris anksčiausiai Rytų, gali būti, ir Vakarų, Europoje recipavo ir kritikavo ikikritinio periodo Immanuelio Kanto pažiūras. Narbutas 1765 m. Dombrovičių pijorų kolegijos

RAKTAŽODŽIAI: Apšvietos Lietuva, ikikritinė I. Kanto filosofija, teologinis volfizmas.

KEY WORDS: The Enlightenment in Lithuania, pre-critical philosophy of I. Kant, theologian Wolffianism.

filosofijos paskaitų kurse kritikuoja „metafiziko Cantzijaus“ substancijos sampratą. „Cantzijus“ galėjo būti arba Kantas, arba teologas Gottlieb Israelis Canzas. Straipsnyje, oponuojant Stepui Tunaičiui, plėtojami du argumentai: Narbuto paminėtas asmuo negalėjo būti Canzas, nes jis buvo teologinio volfizmo atstovas. Ši kryptis artima pačiam Narbutui, jo substancijos sąvokos traktavimas būdingas Wolffo mokyklai. Canzas negalėjo pateikti šiai mokyklai priešingą substancijos traktuotę. Antrasis argumentas: esmingus Kanto 1755 m. veikalą *Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio* teiginius (ir jų sekvenčijas) galima sugretinti su Narbuto ginčijama „metafiziko Cantzijaus“ substancijos, jos savybių ir Dievo tikslų traktuote. Šis sugretinimas leidžia tvirtinti, jog Narbutas tiesiogiai ar tarpiskai buvo susipažinęs su minėtu veikalu ir įvardija ne ką kitą, kaip tuo metu metafizinius klausimus tyrusį jo autorių Immanuelį Kantą.

5. NARBUTAS PRIEŠ PANTEISTINES IMPLIKACIJAS?

Kaip jau aptarta, Narbutas oponuoja pažiūroms, kurios skyla į a) neabejotinai paties Cantzijaus; b) „kažkieno“, kurioms numanomai atstovauja ir Cantzijus. Pirmųjų pažiūrų jis besąlygiškai neatmeta, tačiau ir nelaiko jų galinčiomis atskleisti „grynąją substancijos esmę“. Ryžtingiau oponuoja „anoniminėms“, atmeta „kažkieno“ ketvirtąją tezę: taigi Narbuto požiūris į Cantzijaus ir jo šalininkų poziciją dvilypis. Gali pagrįstai susidaryti įspūdis, jog antruoju atveju Narbutas turi galvoje ne ką kita, o „vadovėlinį“ Spinozos teiginį, pagal kurį Dievas ir pasaulis yra iš esmės ta pati esybė, Dievo sąvoka sutampa su gamtos arba substancijos sąvoka. Jau atkreipėme dėmesį į paskutinį „kažkieno“ teiginį: *[Substantia] non ipsa agit, non ipsa gaudet vi, sed Deus* – sunku nepripažinti, jog tai grynai monistinė pažiūra. Žinoma, kad be spiritualizmo, kitas galimas šios monistinės pažiūros padarinys – tikėjimo apologetų itin nemėgtas materializmas. Pijorų profesorius Narbutas, be abejo, laikėsi radikalai priešingo požiūrio: jis dualistas, pripažįstantis aukščiausią už-pasaulinę, ne „intra“, bet „ekstra“-mundialinę esybę, kitaip tariant – transcendentinį Dievą Kūrėją. Ar-

gumentas nurodant Eucharistijos sakramento tiesas gerai atskleidžia krikščionišką, katalikišką Narbuto intelektualinę nuostatą. Būtų klaidinga manyti, kad pijorų dvasininkas, tebūnie ir paveiktas Apšvietos idėjų, grumiasi su pasenusia teologine, scholastine substancijos traktuote. Pastarajai priešpriešina grynai racionalistinę ir labiau filosofišką jos sampratą, dar kitaip tariant, iš vartojamos semantinės sistemos siekia truks plyš eliminuoti Dievo ir jo tikslų sąvokas. „Dievo norų“ iš savo filosofijos Narbutas nešalino ne tik Apšvietos priešaušriuose, bet ir jos zenite. Antai 1771 m., jau nusigręždamas nuo Wolffo (šiuo atveju – nepritardamas volfiškam prigimtinės nuodėmės aiškinimui) tvirtino, jog „...pakan-ka to, jog tai įvyko, kaip norėjo Dievas; krikščioniui čia dera ne knaisiotis, bet tikėti“⁵³; dėstydamas savo filosofinių pažiūrų programą jis argumentavo, jog „...filosofijos laisvė negali būti priešinga teisingai religijai“. Galima išskelti prielaidą, kad vienas Narbuto polemikos (konkrečiu atveju – dėl substancijos sąvokos) akstinių buvo ne vadinamosios antrosios scholastikos ir Apšvietos filosofijos priešprieša, bet numanomas Cantzijaus ryšys

su Spinoza, prie kurio priartėjo radikalojo volfizmo atstovai. Spinoza substanciją apibrėžia kaip savyje egzistuojančią ir savęs pačios dėka suvokiamą esybę; atributas, jo nuomone, yra tai, kas protui pateikia substancijos esybės sandarą bei savybes. Egzistuojanti tik vienui viena substancija, kurią Spinoza vadina Dievu arba Gamta (*Deus sive natura*). Šios monistinės, panteistinės pažiūros ne tik Apšvietos laikotarpiu, bet ir ankstesniu, naujų amžių filosofijos plitimo laikotarpiu Abiejų Tautų Respublikoje buvo kritikuojamos arba tiesiog atmetamos visuotinai; tai buvo, sakytume, priedermė modernėjančiai katalikiškai teologijai ir filosofijai. Su Spinoza ir Narbutas *explicitē* „suveda sąskaitas“, tačiau kitose savo *Eklektinės filosofijos* paskaitų vietose. Apsišvietusio krikščionio pareigos paneigti Spinozos filosofiją Narbutas nepamiršo ir vėliau, būtent, substancijos sąvokos nagrinėjimo kontekste. Antai *Rinktiniuose filosofiniuose teiginiuose*⁵⁴ (Vilniuje, 1771) tvirtinama, kad juose pateikiama substancijos aptartis „...paneigia sistemą Spinozos, kuris minėtą substancijos apibrėžimą suprato kaip taikomą jos pradui ir, remdamasis šia pažiūra, sukūrė iškreiptą teiginį apie dieviškąją substanciją“⁵⁵. Narbutas aiškina, jog „kai sakome, kad substancija egzistuoja savaime, reikia tai suprasti kaip jos buvimą laike arba trukmę, o ne kaip pradą, iš kurio ji kilusi, nes pradas duotas kūrėjo, kuris sukūrė visus daiktus“⁵⁶. Taigi Kūrėjas yra transcendentinis pradų atžvilgiu, už-pasaulinis. Oponuojamų Cantzijaus (tiksliau – jį eksplikuojančio „kažkieno“) teiginių (ypač

ketvirtojo) galimas padarinys – spinoziškas monizmas: kūrėjo ir kūrinijos savybės sutampa, sudaro vienį.

Pažymėtina, kad tam tikras analogijas su spinozizmu yra pastebėję autoritetingi Kanto filosofijos tyrinėtojai, kalbėdami apie mūsų jau minėtą ankstyvąjį metafizinį Kanto veikalą *...Nova dilucidatio*⁵⁷. Vis dėlto pastebėtina, kad šia filosofine „erezija“ Cantzijus tiesiogiai nėra kaltinamas. *Nota bene* – sakoma, kad oponentas (mįslingasis Catzijus & co) manęs, jog „substancijos požymiai gali būti „duodami kito“, t.y. „iš šalies“ – taigi suponuojama, kad Cantzijus visgi pripažįsta *Deus extramundialis* ir nėra panteistas. Nagrinėjamo fragmento kontekste vienintelis tiesioginis priekaištas – neįprasta, neteisinga, netradicinė „kitokia“ (mes iš laiko nuotolio regime – ne volfiška) substancijos sąvokos traktuotė. Pridurkime – Narbutui tai nauja traktuotė. Ne tik antikinis panteizmas, bet ir Baruchas Spinoza (1632–1677) – jau tuometinių filosofijos istorijos kompendiumų, vadovėlių objektas, tai intelektualinių klystelių „praetis“, sekta, kuriai vertinti emocijos nebereikalingos, dėl jos „drąsintis“ nereikia. Mūsų tiriamu atveju sunku neatkreipti dėmesio, kad Narbutas drąsiai skuba prieštarauti ir prieštaraudamas vartoja esamąjį laiką. Canzui, jau prieš gerą dešimtmetį (1765 m.) mirusiam, niekas nebeoponavo, o Kantas buvo populiarėjanti ir įvairias kontroversijas kelianti filosofinė figūra. Narbuto darbe nepritariama naujovei – 1755 m. Kanto veikalo antraštės žodžiais – „naujam nušvietimui“.

6. NARBUTAS PRIEŠ KANTO *NOVA DILUCIDATIO*

Pažvelkime į pastarąjį veikalą *Naujas pirmųjų metafizinio pažinimo principų nušvietimas*⁵⁸. Veikale Kantas gvildena 13 teiginių, kurie turi sudaryti metafizikos bazę. Pirmuose vienuolikoje nagrinėjamas prieštaravimo principas ir pakankamo pagrindo dėsnis, svarstoma nemaža tradicinių metafizikos klausimų, tiesiogiai nesusijusių su mus dominančia substancijos ir akcidenčių egzistavimo bei Dievo-Kūrėjo problematika. Apsiribosime pastebėdami, kad tuose skyriuose net penkis kartus remiamasi Christiano Augusto Crusijaus autoritetu, kai kur jo išvalgos plėtojamos, numanoma cituojami bent trys jo darbai; jis vadinamas „ižymiuoju“, „ižymiuoju jų [volfininkų priešininku]“, „šlovinguoju“ bei „ižvalgiausiuoju“. Wolffas paminimas tris kartus, jam Kantas nepritaria arba siekia koreguoti jo teiginius bei apibrėžimus. Crusijaus, kaip pagrindinio Wolffo mokyklos priešininko, įtaka apogėjų pasiekė būtent XVIII a. 5–6 dešimtmetyje⁵⁹. Tuo metu formavosi ir Narbuto filosofinės pažiūros, tad natūraliai peršasi prielaida, jog Narbuto ginčijamas „kažkas“, „kiti metafizikai“ – tai pirmiausia Crusijus ir jo antivolfinių pažiūrų įtakon patekę autoriai, pvz., Kantas.

Grįžkime prie substancijos problematikos iš pradžių atsiversdami *Grynojo proto kritiką*. Joje Kantas pažymi, kad substancijos sąvokai būdingas didingumas ir visuotinis reikšmingumas. Mat ji įgalina aptarti gamtos vienumą visų reiškinių sąryšyje. Tirdamas šį sąryšį, Kantas formuluoja pradinius dėsnius, dėl kurių patyrimas apskritai tampa galimas. Juos

vadina „patyrimo analogijomis“. Šie dėsniai teigia, kad visi reiškiniai yra ir turi būti vienoje gamtoje, nes be apriorinio vienumo nebūtų galimas patyrimo vienumas, taigi ir joks objektų apibrėžimas jame. „Patyrimo analogijų“ turinį sudaro trys pamatiniai teiginiai: substancijos pastovumo teiginys (kintant reiškiniams, substancija visada išlieka ir jos kiekis gamtoje nei didėja, nei mažėja), nuoseklumo laike teiginys (visi kitimai vyksta pagal priežasties ir padarinio dėsnį) bei vienalaikio egzistavimo pagal sąveikos, arba bendravimo, dėsnį teiginys.

Nesunku įžvelgti, jog pradinis pastarųjų dviejų pamatinių teiginių pavidalas formuluojamas būtent 1755 m. darbe, 12–13 teiginiuose, novatoriškoje veikalo dalyje. Pats Kantas sako, jog jis ketins „žengti žingsnį pirmyn“, eiti niekieno „dar neitu keliu“ nustatydamas šiuos dar du naujus metafizinio pažinimo principus⁶⁰. Tai nuoseklumo principas (*principium successionis*) ir vienalaikio buvimo arba koegzistencijos principas (*principium coexistentiae*). Sekos principas apibrėžiamas taip: substancijos gali būti pavaldžios pokyčiams tik tiek, kiek jos susiję su kitomis, o jų priklausomybė viena nuo kitos tada apibrėžia abipusį jų būsenos pakitimą. Todėl paprasta substancija, būdama laisva nuo bet kokio išorinio ryšio ir palikta pati sau, pati savai yra visiškai nekintama. Įrodinėdamas šį principą, Kantas tvirtina: „Kadangi pokyčiai yra apibrėžčių kaita, t.y. kokios nors naujos apibrėžties, kurios anksčiau nebuvo, atsiradimas ir daiktas tuo būdu apibrėžiamas taip, kad būtų būsenoje, prieš-

goje jam būdingai apibrėžčiai, tai šio [pokyčio] priežastimi negali būti tai, kas esti substancijoje. Todėl jeigu vyksta pokytis, jis turi vykti išorinio ryšio dėka⁶¹. Šis principas galioja ir materialioms substancijoms, ir sielai: vidiniai sielos pokyčiai, pvz., vaizdinių kaita, negali atsirasti dėl jos pačios: yra būtinas sielos ryšys su išoriniais daiktais. Taigi akivaizdžios ir epistemologinės šio principo implikacijos, juk vaizdinių kaitos potyriai įgalina patį pažinimą.

Pateikta citata aiškiai parodo, kad Kantas formuluoja priešingą Wolffui (bei Narbutui) substancijos sampratą. Priešiškusmas Wolffo substancijos traktuotei išdėstomas eksplicitiškai. Kantas tvirtina, kad jo išdėstyta tiesa, nors ir lengvai įrodoma, susilaukė nepakankamo „tų, kurie išgarsino Wolffo mokyklą“, dėmesio. Jie, t.y. Wolffo sekėjai, sako Kantas, „...netgi tvirtina, kad paprasta substancija vidinio veiklos principo dėka paklūsta nuolatiniams pokyčiams. Aš, žinoma, gerai žinau jų įrodymus, bet lygiai taip pat gerai žinau jų klaidingumą. Iš tiesų, nustatę savavališką jėgos apibrėžimą (*arbitrariam definitionem vis ita informarunt*), o būtent, tvirtindami, neva ji nurodo tai, kas turi savyje pokyčių (*mutationum*) pagrindą, tuomet, kai ją reikia suprasti kaip apibrėžčių (*determinationum*) pagrindą, jie, suprantama, jau lengvai galėjo patekti į šią klaidą⁶². Sąvoka „apibrėžtis“ (*determinatio*) Kantui yra „akcidencijos“ sinonimas: šis požiūris nepakito ir *Grynojo proto kritikoje* („substancijos apibrėžtumai yra ne kas kita, kaip jos egzistavimo būdai, vadinami akcidencijomis“⁶³. Narbuto leksikoje *akcidencija* sinonimiška *požymiui* (*specimina*).

Koegzistencijos principą Kantas apibrėžia taip: „Baigtinės substancijos tik tuo pagrindu, kad jos egzistuoja, dar nėra jokiuose santykiuose viena kitos atžvilgiu ir bendravimas tarp jų gali vykti tik tiek, kiek visos jos viename ar kitame tarpusavio santykio būde yra palaikomos bendru jų egzistavimo šaltiniu [principu], būtent, dieviškuoju protu“⁶⁴. Kantas pateikia šio teiginio įrodymą. Tvirtina, jog iš aplinkybės, kad Dievas įsteigė substancijų egzistavimą, anaip tol dar neseka jų tarpusavio santykių egzistavimas, jeigu ta pati egzistavimą teikianti dieviškojo proto forma tuo pat metu nepasitarnauja kaip pagrindas jų tarpusavio santykiams, šias substancijas mąstydamas susietas. Kantas teigia, jog yra visiškai neabejotina, kad visuotinis visų daiktų sąryšis egzistuoja tik jį suvokiančio dieviškojo vaizdinio dėka⁶⁵. Dieviškojo proto forma, t.y. egzistencijų pamatas, yra nenutrūkstamas aktas, paprastai vadinamas išsaugojimu (*conservationem appellitant*)⁶⁶.

Po keliolikos metų *Grynojo proto kritikoje* Kantas tebegynė pažiūrą, kad substancijų vienalaikį egzistavimą erdvėje patyrimu galima pažinti ne kaip kitaip, o numatant jų sąveiką. Svarbiausias skirtumas yra toks: jei 1755 m. *Naujajame nušvietime* substancijų koegzistenciją Kantas traktuoja kaip dieviškuoju protu palaikomą išsaugojimą, tai 1781 m. *Kritikoje* sąveika, koegzistencija yra pačių daiktų, kaip patyrimo objektų, galimybės sąlyga.

Ankstyvojo Kanto samprotavimų gija veda link mums reikšmingų apibendrinimų: kadangi paprasto substancijų egzistavimo visiškai nepakanka jų vie-

nos su kita bendravimui ir jų apibrėžčių santykiavimui; kadangi išorinis jų ryšys nurodo egzistuojant vieną jų priežastį, kurioje jau yra nustatytas jų egzistavimas tarpusavio santykyje, ir kadangi be šio jų principo yra nemąstomas jų visuotinis sąryšingumas, „viso to dėka mes gauname akivaizdžiausią aukščiausios visų daiktų priežasties liudijimą, t.y. vienintelio Dievo liudijimą⁶⁷. Abipusis substancijų ryšys būtinai suponuoja atitinkamą sumanymą veikloje dieviškojo intelekto reprezentacijoje, o ši reprezentacija visiškai priklauso nuo Dievo.⁶⁸“ Kantas neatmeta, kad egzistuoja „vidiniai substancijų vidinės jėgos pokyčiai“, tačiau pabrėžia, kad šios vidinės jėgos veikia, kaip ir išorinių santykių pagrindas, turi dieviškąją atramą. „O tokia visuotinio substancijų ryšio sistema, be abejonės, gerokai tobulesnė už paminėtą visuotinai žinomą [Wolffo – D.V.] fizinio poveikio sistemą, kadangi ji leidžia išvelgti patį substancijų abipusio ryšio atsiradimą, kurio nebereikia ieškoti substancijos principu.“⁶⁹ Friedrichas Paulsenas yra atkreipęs dėmesį, jog „tai yra ta pati pažiūra, kuri grindžia optimistiškai teleologinę Shaftesbury pasaulėžiūrą: gamta begalinės susiderinančių esybių pakopų eilės dėka atskleidžia realybės arba tobulybės lobį pavieniuose dalykuose, kurie Dievo esybėje sudaro absoliutų vienį. Toks yra ir Spinozos sumanymas, tik jis šiuo atveju pasireiškia griežtu poleminiu kryptingumu prieš antropomorfinį teizmą ir antropocentrinę teologiją.“⁷⁰

Apibendrinant: substancijų požymiai (Narbuto *specimina*) yra nemąstomi ir nepažįstami substacijoms nesąveikaujant. Substancijos sąveikauja ne dėl jų

„vidinės jėgos“ (kaip teigia Wolffas su Narbutu), bet dėl išorinio ryšio. Šis ryšys neįmanomas be tarpusavio santykių, kuris implikuoja bendrą vieną priežastį, kuri liudija Dievo sumanymą (Narbuto žodžiais – Dievo tikslus). Taigi turime visus Narbuto „Cantzijui“ priskiriamus „ingredientus“. Dievo tikslas – pasaulis su savo „speciminomis“: substancijų sąvybėmis bei santykiais; substancijos požymiai kyla ne iš pačios iš substancijos, bet iš Dievo; pasaulio požymiai sukurti tokie, kad liudytų jų priežastį – vienintelį Dievą⁷¹. Taigi polemikos motyvai gana aiškūs: Kantas savo sistemą laiko „gerokai tobulesne“ už Wolffo, kuriuo rėmėsi Narbutas, Kanto substancijos interpetacija visiškai kitoniška: visa tai Narbutui atmestina; gali būti, kaip jau kalbėjome, jog Narbutas pagrįstai numanė ir galimas nepriimtinas analogijas su spinozizmu.

Filosofinės Kanto 1755 m. koncepcijos, be viso Kanto svarstymų konteksto, absoliučiai neįmanoma interpretuoti kaip regreso į teologijos sritį. Be pamatinių metafizinių principų, ankstyvojo Kanto tyrinėjimų tiesioginiame akirytyje – kasdienis, begalinės Niutono erdvės ir laiko sąvokomis bei mechaniniais dėsniais eksplikuojamas pasaulis. Kantas pabrėžia, jog substancijų santykių esmė – vieta, padėtis, erdvė⁷². Narbutas savosiose Dombrovicų kolegijos paskaitose atkreipė dėmesį tik į vienintelį spekuliatyvų (beje, anaipatol ne marginalų) Kanto metafizikos aspektą – substancijos egzistavimo sąsają su besąlygiškai būtinos esybės, pasaulio Kūrėjo ir „palaikytojo“ – Dievo konceptu. Narbutas šiam ikikritinio Kanto, rankraštyje įvardyto „Cantzijumi“, sam-

pratos aspektui priešpriešino savotišką teologinį kontrargumentą. Teologinis miniatūrinio, pažiūrėti banaloko „ginčo“ dėl substancijos pobūdis, gali būti, leido mūsų oponentui Tunaičiui iškelti prielaidą, jog Narbuto priešininkas – teologinio volfizmo atstovas. Jau pateikėme argumentus hipotezei, kad jis negalėjo būti volfizmo atstovas, dabar tenka pridurti, kad jis tikrai nebuvo ir teologas (tekstas neklaidina, iš tiesų oponuojamas būtent „...metafizikas Cantzijus...“). Atvirksčiai, atmesdamas Cantzijaus traktuotę, teologo vaidmenį vaidino kunigas Narbutas. Jo priešpriešinama Eucharistijos sakramento tiesa nekongruentiška Kanto metafizinėms pažiūroms, kuris, svarstydamas substancijos klausimą, turėjo galvoje ne supranatūralius, pozityviosios teologijos kompetencijai priskirtinus, dalykus (pvz., jog sakramento substancija – dieviška, bet savybės – duonos), o niutoniską gamtą, nenumatančią sankramentinių transsubstanciacijų.

Mokomoji Narbuto metafizikos kurso paskirtis, kita vertus, gana eklektiškas, leidžiantis įvairiausias aiškinimo versijas paties Kanto 1755 m. darbo (...*Nova dilucidatio*) pobūdis natūraliu būdu lėmė, jog Narbutas supaprastino kantiškąją substancijos interpretaciją, perpasakojo ją savais terminais. Akivaizdu, kad Kanto pavardei Narbutas didelės reikšmės neteikė; jau kitoje pastraipoje jį tarsi pamiršo ir pavartojo atsainų „kažkas“ – „...*dicet ergo quispiam*“.

Ką naujo, be paties lietuviškosios kantianos iniciavimo, filosofijos sklaidos Lietuvoje istorijai atskleidžia ikikritinio kūrybos periodo Kanto paminėjimas? Atskleidžia gana kuklią, iš esmės žinomą

aplinkybę: pradinio Apšvietos epochos tarpsniu Lietuvoje bemaž vyraujanti Wolffo mokykla jau patyrė kitų, naujesnių filosofinių idėjų konfrontaciją ir spaudimą, mėgino jam priešintis. XVIII a. antroje pusėje racionalistinių Wolffo metodų buvo atsisakoma (ši tendencija pastebima jau paties Narbuto 1769 m. išleistoje *Logikoje*), orientuotasi į empiristines Prancūzijos filosofijos tradicijas⁷³. Nusigręžimas nuo Vokietijos intelektualinės filosofinės tradicijos buvo ir institucinio pobūdžio, inicijuojamas ir skatinamas žymiosios Edukacinės komisijos. Tai galėjo būti vienas veiksnių, kodėl Kantas po 1763 m. Lietuvoje ilgai nebuvo minimas; dar svarbesnis, manome, Kanto ignoravimo veiksnys – po *Nova dilucidatio* jis jau nepasireiškė tarptautiniame lotyniškos filosofinės žinijos universume (tiesa, vertimais XVIII a. gale buvo vėl į jį gražintas).

Visi šioje studijoje išsakyti argumentai už Kantą grindžia hipotezę, kurios tikėtimumo laipsnis, manome, labai didelis. Vis dėlto Narbuto „Cantzijaus“ pažiūrų interpretacijos fragmentiškumas, teksto trumpumas, marginalus (visame paskaitų kurso kontekste) pobūdis, apskritai nevienareikšmis Narbuto poleminės pastraipos turinys – tai faktai, kurie suteikia peno įvairioms hipotezėms (teologinis volfizmas, spinozizmas, Crusijus, Kantas). Visi prieinami Canzo veikalai rodo, kad jis nenukrypo nuo Narbuto gintos substancijos traktuotės. Tačiau pateiktieji argumentai subyrėtų, gausiuose Canzo raštuose (deja, tai antikvarinės retenybės, ieškotinos Tübingeno bibliotekose, rankraštyuose) aptikus Narbuto žodžiais „kitokį“, Dievo tikslų konceptu paremtą substancijos

sąvokos aiškinimą. Neatmestina ir klaidos, įsivėlusio nesusipratimo tikimybė: gal iš tiesų paminėtas volfininkas Canzius, jam klaidingai priskiriant nevolfišką, ankstyvajam Kantui ar Wolffo priešininkui Crusijui artimą substancijos eksplikaciją. Deja, Kazimieras Narbutas, nors neabejotinai neeilinio intelekto, erudicijos atstovas, detalėse vis dėlto sugėbėdavo labai apmaudžiai suklysti (antai, spausdintame 1769 m. darbe aptinkame teiginį, jog Sokratas „rašė apie Dievą ir sielos nemirtingumą“⁷⁴).

Galutinai patvirtinti ikikritinio Kanto filosofijos atgarsių hipotezę leistų nuodugnios viso rankraštinio Narbuto palikimo studijos, mokslinė šaltinių publikacija. Labai tikėtina, kad visa tai ne už

kalnų bus įgyvendinta, mat deramą dėmesį Kazimierui Narbutui skiria ne tik mūsų, bet ir Baltarusijos mokslininkai bei gausesnės filosofinio paveldo tyrinėtojų pajėgos Lenkijoje; mūsų filosofas šiose šalyse (pridėkime dar Ukrainą, kurioje Narbutui teko dėstyti) daugiau ar mažiau pagrįstai laikomas saviškiu.

Tai, kad lietuviams tenka pačių pirmųjų Kanto filosofijos pastebėtojų ir kritikuotojų garbė rytų, gali būti, ir likusioje Europos dalyje, kol kas hipotetinis, vis dėlto, norėtume tuo tikėti – galimas patvirtinti ir įstabus dalykas. Taigi, gerbdami esamus išvalgius oponentus bei laukdami naujų tyrinėjimų ir versijų, senąja mokslo bei filosofijos kalba apibendriname: *res dubia et admirabilae*.

IŠVADOS

Plataus filosofinio akiračio lietuvių teoretikas Kazimieras Narbutas XVIII a. 7 dešimtmetyje neabejotinai galėjo būti susipažinęs su ikikritinio periodo Kanto kūryba.

Narbutas *Eklektiškosios filosofijos paskaitų* (*Institutiones Philosophiae Eclecticae*) kurse (1764–65 m.), oponuodamas „metafizikui Cantzijui“, galėjo turėti galvoje tuomet metafizines problemas gvildenusį Immanuelį Kantą arba nuoseklų Christiano Wolffo sekėją teologą Israelį Gottliebą Canzą; kitų alternatyvų nėra.

Referencija į volfininką Canzą yra mažai tikėtina. Narbutas, aptartame *Pas-kaitų* fragmente atstovaudamas Wolffo mokyklos pozicijai, oponavo šiai mokyklai esmingai prieštaraujančiam filosofui; Canzas gi buvo ištikimas Wolffo siste-

mai. Narbuto ir Canzo substancijos apibrėžimai yra identiški, volfiški. Ankstyvasis Kantas daugeliu esmingų metafizikos klausimų (taip pat – substancijos statuso) palaikė pagrindinio Wolffo priešininko Crusijaus pažiūras, jas kūrybiškai plėtojo.

Esmingus Kanto 1755 m. lotyniškai parašyto veikalo *Naujas pirmųjų metafizinio pažinimo principų nušvietimas* teiginius (ir jų sekvencijas) galima sugretinti su Narbuto ginčijama „Cantzijaus“ substancijos, jos savybių ir Dievo tikslų traktuote. Šis sugretinimas leidžia tvirtinti, jog Narbutas tiesiogiai ar tarpiskai buvo susipažinęs su minėtu veikalu ir įvardija ne ką kitą, o jo autorių.

Pirmąjį Lietuvos filosofijos istorijoje intelektinį ryšį su Kantu galima laikyti studijoje pristatytais argumentais grįsta

hipoteze. Pripažįstant įrodytu faktų, šis ryšys žymi keturių tautų (lietuvių, lenkų, baltarusių ir ukrainiečių) kantianų pra-

džią. Gali būti, tai yra vienas pirmųjų Kanto filosofijos recepcijos faktų Europoje (už Vokietijos ribų).

Literatūra ir nuorodos

⁵³ K. Narbutas. *Raštai*. – Vilnius: Mintis, 1989, p. 115.

⁵⁴ Tai Stepono Vereščakos ir Stanislovo Godlevskio tezės, parengtos vadovaujant Narbutui; yra įprasta veikalėliui priskirti paties Narbuto autorystę.

⁵⁵ K. Narbutas. *Raštai*, p. 112.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ Fr. Paulsen. *Immanuel Kant. Sein Leben und seine Lehre*. – Stuttgart, 1920, p. 79.

⁵⁸ *Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio quam consensu amplissimae facultatis philosophicae dissertatione publica in auditorio phil. die 27. Septembr. horis VIII–XII habenda pro receptione in eandem defendet M. Immanuel Kant, Regiom. respondente Christophoro Abrahamo Borchard, Heiligenb. Bor. S.S. theol. cultore, opposentibus Johanne Godofredo Möller, Reg. S.S. theol. stud. Friderico Henrico Samuele Lysio, Regiom. I.U.C. et Johanne Reinholdo Grube, Reg. I.U.C. anno MDCC LV Regiomonti, typis sacr. maiest. et univ. typogr. I. H. Hartungii.*

⁵⁹ M. Wundt. *Die deutsche Schulphilosophie im Zeitalter der Aufklärung*. – Tübingen, 1945, p. 84.

⁶⁰ I. Kant. *Sočinionija v šesti tomach*. Tom 1. – Moskva, 1963, c. 266.

⁶¹ Ten pat, c. 304–306.

⁶² Ten pat, c. 306.

⁶³ I. Kantas. *Grynojo proto kritika*. – Vilnius: Mintis, 1982, p. 191.

⁶⁴ I. Kant. *Sočinionija v šesti tomach*. Tom 1, c. 309.

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ Ten pat, c. 310.

⁶⁷ *Cum itaque existentia substantiarum simpliciter ad commercium mutuuum et determinationum respectus plane sit insufficiens, adeoquē nexu externo arguat communem omnium causam, in qua*

respectiva informatā sit earum existentia, nequē sine hac principii communione nexus universalis concipi possit, evidentissimum inde depromitur summā rerum omnium causā, i. e. Dei, et quidem unius, testimonium, quod mea quidem sententia demonstrationem illam contingentiam longe antecellere videtur (<http://virt052.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa01/414.html>).

⁶⁸ ...nexus substantiarum mutuus requirit intellectus divini in efficaci repräsentatione respective conceptam [...]delineationem, hęc vero repräsentatio Deo plane arbitraria est... (Ten pat).

⁶⁹ I. Kant. *Sočinionija v šesti tomach*. Tom 1, c. 314.

⁷⁰ Fr. Paulsen. *Immanuel Kant. Sein Leben und seine Lehre*, p. 79.

⁷¹ Kad kūrinių tikslas – įkūnyti Dievo sumanymą ir liudyti Dievą, Kantas ne kartą užsimena 1755 m. *Natūraliojoje dangaus istorijoje ir teorijoje*. Šiame veikle teigiama, jog neprotinga būtų manyti, kad beribė kuriančioji Dievo jėga nieko neveikia ir jos apraiškos ribotos. Žymiai geriau kūrinių esmę įsivaizduoti tokią, kad ji liudytų apie jokiais mastais neišmatuojamą dieviškąją galybę. „Suprantama, kad sandara, forma, grožis ir tobulumas – tai santykiai tarp elementų ir substancijų, sudarančių pasaulio kūrinių medžiagą; tai matyti tuose kūriniuose, kurie visais laikais liudija apie Dievo išmintį“ (Kant I. *Sočinionija v šesti tomach*. Tom 1, c. 205).

⁷² Ten pat, c. 311.

⁷³ D. Viliūnas. *Epistemologinė Vilniaus mokykla. // Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos XVIII a. pabaigoje–pirmoje XIX a. pusėje (Lietuvos filosofijos istorija. Paminklai ir tyrinėjimai. VI knyga)*. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008.

⁷⁴ K. Narbutas. *Raštai*, p. 38.